

УДК 340

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.5.65>

РОЛЬ ЗМІ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ПРАВ ЛЮДИНИ

Лисенко Я.О.,
аспірант Університету економіки та права «КРОК»
e-mail: lysenkoyo@krok.edu.ua
ORCID: 0009-0008-0922-3944

Лисенко Я.О. Роль ЗМІ у забезпеченні державної політики у сфері прав людини.

Дослідження обумовлене зростаючою роллю інформаційного простору у забезпеченні стабільності держави, дотриманні демократичних принципів та захисті прав людини. В умовах глобалізації, активного розвитку цифрових технологій та посилення інформаційних загроз, включаючи пропаганду та кіберзлочинність, важливість ЗМІ як інструменту впливу на суспільство та гарантії свободи слова є більш ніж очевидною. Особливо це актуально для України, яка стикається з військовими викликами та інформаційною агресією, що вимагає вдосконалення нормативно-правового регулювання та формування ефективної інформаційної політики.

Підкреслюється значення ЗМІ як найважливішого інструменту просування та реалізації державної політики у сфері прав людини. ЗМІ відіграють вирішальну роль у формуванні громадської думки, сприянні прозорості державного управління та забезпеченні прав громадян на доступ до інформації. Зважаючи на численні виклики, з якими ми стикаємося сьогодні, зокрема військові конфлікти, інформаційні війни, поширення дезінформації та маніпулятивного контенту, питання про те, як держава та ЗМІ можуть співпрацювати для створення безпечного та демократичного інформаційного простору, є надзвичайно важливим.

У статті проаналізовано нормативно-правову базу, що регулює діяльність ЗМІ в Україні, а також функції ЗМІ щодо утвердження принципів верховенства права, забезпечення доступу до інформації, моніторингу порушень прав людини та їх висвітлення. Нормативно-правова база, що регулює діяльність ЗМІ в Україні, а також функції ЗМІ щодо утвердження принципів верховенства права, забезпечення доступу до інформації, моніторингу порушень прав людини та їх висвітлення. Особливу увагу приділено викликам щодо обмеження свободи слова, впливу цензури та забезпечення інформаційної безпеки державою.

Наголошується на важливості формування державної інформаційної політики, яка забезпечує баланс між забезпеченням національної безпеки та дотриманням прав і свобод громадян. Підкреслюється важливість співпраці між урядом, ЗМІ та громадянським суспільством у створенні ефективної інформаційної екосистеми, яка сприяє розвитку демократії та захисту прав людини.

Ключові слова. Права людини, свобода слова, державна політика, засоби масової інформації, роль засобів масової інформації, дезінформація.

Lysenko Y.O. The role of the media in ensuring state policy in the field of human rights

The study is driven by the growing role of the information space in ensuring the stability of the state, adherence to democratic principles and protection of human rights. In the context of globalisation, the active development of digital technologies and the rise of information threats, including propaganda and cybercrime, the importance of the media as a tool for influencing society and guaranteeing freedom of speech is more than obvious. This is especially true for Ukraine, which is facing military challenges and information aggression, which requires improvement of regulatory frameworks and the development of an effective information policy.

The article emphasises the importance of the media as a crucial tool for promoting and implementing state policy in the field of human rights. The media play a crucial role in shaping public opinion, promoting transparency in public administration and ensuring citizens' rights to access to information. Given the numerous challenges we face today, including military conflicts, information wars, and the spread of disinformation and manipulative content, the question of how the state and the media can cooperate to create a safe and democratic information space is of utmost importance.

This article analyses the legal framework governing the media in Ukraine, as well as the functions of the media in promoting the rule of law, ensuring access to information, monitoring human rights

violations and reporting them. legal framework governing the media in Ukraine, as well as the functions of the media in promoting the rule of law, ensuring access to information, monitoring human rights violations and reporting them. Particular attention is paid to the challenges of restricting freedom of speech, the impact of censorship and ensuring information security by the state.

The article emphasises the importance of formulating a state information policy that strikes a balance between ensuring national security and respecting the rights and freedoms of citizens. The importance of cooperation between the government, media and civil society in creating an effective information ecosystem that promotes democracy and human rights is emphasised.

Key words. Human rights, freedom of speech, public policy, mass media, role of mass media, disinformation.

Постановка проблеми. У сучасному світі засоби масової інформації (ЗМІ) відіграють ключову роль у формуванні громадської думки, поширенні інформації та забезпеченні прозорості діяльності органів державної влади. Особливе значення у забезпеченні національної політики у сфері прав людини мають засоби масової інформації, які є потужним інструментом висвітлення проблем, викриття порушень та стимулювання громадського обговорення найважливіших питань захисту прав і свобод громадян.

Актуальність дослідження даної теми залежить від зростання значення інформаційного простору як невіддільної складової демократичних суспільств. У сучасних умовах інформаційні кампанії можуть як сприяти утвердженню принципів верховенства права та захисту прав людини, так і загрожувати дотриманню цих принципів шляхом поширення маніпулятивної чи дезінформації. Тому надзвичайно важливим є дослідження ролі ЗМІ у забезпеченні державної політики у сфері прав людини.

Слід звернути особливу увагу на роль ЗМІ у висвітленні судової діяльності, реагуванні на порушення прав людини, формуванні у громадян культури верховенства права, сприянні громадському контролю за державними установами. Водночас важливим є питання відповідальності самих ЗМІ за дотримання етичних і правових стандартів у наданні інформації.

Отже, аналіз ролі ЗМІ у забезпеченні національної політики у сфері прав людини дозволяє не тільки оцінити їх вплив на формування суспільних цінностей та захист прав людини, а й визначає шляхи вдосконалення інформації, що і є метою нашого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У наукових дослідженнях останніх років тема ролі ЗМІ у забезпеченні державної політики у сфері прав людини отримала значну увагу. У працях науковців висвітлюються аспекти інформаційного впливу на формування правової свідомості, забезпечення прозорості діяльності органів влади, а також запобігання порушенням прав людини.

Зокрема вченими, які досліджували питання свободи слова у засобах масової інформації є Кравчук С.Й., Стаднік І.В., Орел Г.П., Максюта Н.В., Приєшкіна О.В., Сторожук І.П., Наливайко І., Загорєць Т., Влада Л., Каріне М., Кметик-Подубінська Х.І., А. Моль, З. Бжезинський, Д. Томпсон, Ф. Вільямс та інші.

В їх дослідженнях приділено увагу правовим механізмам функціонування ЗМІ, їхньому впливу на формування правової культури суспільства, етичним аспектам діяльності медіа та їхній ролі у протидії дезінформації. Окремо розглядалася проблема гармонізації національного законодавства із міжнародними стандартами у сфері забезпечення свободи слова та прав людини.

Незважаючи на значну кількість проведених досліджень, зазначена тематика залишається актуальною у сучасних умовах. Особливо це стосується вдосконалення нормативно-правового регулювання діяльності медіа, підвищення їхньої прозорості та забезпечення відповідальності за поширення недостовірної інформації. Вивчення цих питань є важливим не лише для правового забезпечення державної політики, а й для зміцнення довіри суспільства до медіа як до інструменту захисту прав людини.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи дану тему необхідно розуміти, що саме слід вважати «медіа». Визначення такому поняттю закріплено у нещодавно прийнятому Законі України «Про медіа», а саме згідно з пунктом 30 частини 1 статті 1 Закону «медіа (засіб масової інформації) – це засіб поширення масової інформації у будь-якій формі, який періодично чи регулярно виходить у світ під редакційним контролем та постійною назвою як індивідуалізуючою ознакою» [1]. Відтак, ЗМІ охоплюють різноманітні платформи та канали, через які поширюється інформація, включаючи традиційні засоби (газети, радіо, телебачення) та новітні цифрові платформи

(онлайн-видання, соціальні мережі, блогосфера). Вони виконують ключову роль у формуванні громадської думки, забезпеченні прозорості державних інституцій та контролю за діяльністю влади, а також у висвітленні важливих соціальних, політичних і економічних подій.

Зокрема медіа є важливою складовою інформаційного простору, мають суттєвий вплив на розвиток свободи слова. Слід також зазначити, забезпечення свободи думки і слова, вираження поглядів і переконань, доступу до інформації є одним зі стратегічних напрямів Національної стратегії у сфері прав людини затвердженої Указом Президента України від 24 березня 2021 року № 119/2021 [2].

На думку О. Мотлях, Україна поступово переходить від індустріального до інформаційного суспільства, що супроводжується формуванням сучасної державної інформаційної політики. Глибокі соціально-економічні та політичні зміни, спрямовані на перехід до ринкової економіки, вимагають якісного оновлення інформаційного середовища, відкритості суспільства та прозорості діяльності державної влади. Важливу роль у цьому відіграють постійний інформаційний обмін між владою та громадянами, а також створення умов для формування демократичного громадянського суспільства [3, с. 161]. Подібної думки дотримуються С. Матвієнків та Т. Гавриш у своїй праці «Роль ЗМІ в реалізації інформаційної політики».

Таким чином, саме завдяки медіа реалізується механізм громадського контролю за діяльністю влади, що є важливою умовою для побудови правової держави та інтеграції України в глобальний інформаційний простір.

Особливо важливою є роль ЗМІ у кризових ситуаціях, коли права людини можуть бути під загрозою, наприклад, у військових конфліктах або соціальних чи політичних кризах. Саме в такі моменти медіа відіграють роль у документуванні фактів порушень, допомагаючи повернути увагу на національному та міжнародному рівнях.

З огляду на все вищевказане, засоби масової інформації є ефективним механізмом забезпечення свободи слова та преси, доступу до інформації.

Так, згідно зі статтею 34 Конституції України «кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. Кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір Здійснення цих прав може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя.» [4].

У 2010 році чотири міжнародні спеціальні доповідачі з питань свободи вираження думки прийняли Декларацію про десять ключових загроз свободі слова, де назвали такі загрози: 1. Механізми державного контролю над ЗМІ; 2. Кримінальний наклеп; 3. Насильство проти журналістів; 4. Обмеження права на інформацію; 5. Дискримінація у здійсненні права на свободу вираження поглядів; 6. Комерційний тиск; 7. Підтримка суспільного та громадського мовлення; 8. Безпека та свобода вираження поглядів; 9. Свобода вираження поглядів в Інтернеті; 10. Доступ до інформаційно-комунікаційних технологій [5].

У параграфі 5 Національної стратегії державної політики у сфері прав людини з 2021–2023 рр. визначено такі «проблеми, на вирішення яких спрямований стратегічний напрям «Забезпечення свободи думки і слова, вираження поглядів і переконань, доступу до інформації»:

- забезпечення права громадян на отримання об'єктивної інформації;
- неналежний рівень захисту журналістів та правозахисників, неефективне розслідування кримінальних правопорушень, вчинених проти таких осіб;
- недоступність інформаційного простору для осіб з інвалідністю;
- недосконалість механізмів доступу до публічної інформації;
- низький рівень обізнаності громадян щодо права на доступ до інформації та механізмів його реалізації» [2].

На подолання цих проблем та досягнення цілей ставляться наступні завдання:

- «забезпечити свободу діяльності засобів масової інформації, що включає, зокрема, свободу редакційної політики, прозорість інформації стосовно власності та джерел фінансування засобів масової інформації;
- забезпечити захист професійної діяльності журналістів та правозахисників;

- забезпечити ефективне розслідування кримінальних правопорушень, вчинених проти журналістів та правозахисників;
- забезпечити доступність інформації для осіб з інвалідністю;
- удосконалити законодавчі механізми юридичної відповідальності за порушення права на інформацію;
- удосконалити механізми реалізації права на доступ до публічної інформації» [2].

З огляду на раніше зазначене, свобода слова, гарантована Конституцією України, є одним із фундаментальних принципів демократичного суспільства, а діяльність ЗМІ забезпечує її практичну реалізацію. Водночас це право не є абсолютним, адже його здійснення може бути обмежене відповідно до закону для захисту інших суспільно значущих цінностей, таких як національна безпека, громадський порядок чи права інших осіб.

Так, згідно з пунктом 3 Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» у зв'язку із введенням в Україні воєнного стану тимчасово, на період дії правового режиму воєнного стану, можуть обмежуватися конституційні права і свободи людини і громадянина, передбачені статтями 30–34, 38, 39, 41–44, 53 Конституції України, а також вводиться тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб в межах та обсязі, що необхідні для забезпечення можливості запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, які передбачені частиною першою статті 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [6]. Тут вбачається практичне застосування обмеження на право свободи слова, яке передбачено Конституцією України.

Слід зауважити, що 1 жовтня 1995 року група експертів у галузі міжнародного права, національної безпеки та прав людини, скликана міжнародною організацією ARTICLE 19, яка займається захистом права на свободу слова та вираження поглядів, ухвалила Йоганесбурзькі принципи. За цими принципами, будь-яке обмеження свободи вираження думок або інформації, яке уряд намагається виправдати захистом національної безпеки, повинно мати справжньою метою та очевидним результатом захист законних інтересів національної безпеки. Тобто такі обмеження вважатимуться незаконними, якщо їх основною метою і результатом не є захист існування країни або її територіальної цілісності від застосування або загрози застосування сили, як з боку зовнішніх сил (наприклад, військової агресії), так і з боку внутрішніх загроз, таких як спроби насильницького повалення уряду [7, с. 136-137].

З огляду на зазначене, обмеження свободи вираження думок або інформації у контексті національної безпеки повинні суворо відповідати визначеним критеріям, щоб не порушувати основні права людини. Це питання безпосередньо пов'язане з концепцією цензури, яка в свою чергу є інструментом контролю за інформацією, що поширюється в суспільстві. Цензура може бути використана для забезпечення національної безпеки, але лише в тому випадку, коли вона відповідає принципу пропорційності і не суперечить міжнародним стандартам прав людини. В іншому випадку цензура може перетворитися на засіб придушення свободи слова та демократичних процесів, що має серйозні наслідки для розвитку суспільства і держави в цілому. З огляду на зазначене, обмеження свободи вираження думок або інформації у контексті національної безпеки повинні суворо відповідати визначеним критеріям, щоб не порушувати основні права людини. Це питання безпосередньо пов'язане з концепцією цензури, яка в свою чергу є інструментом контролю за інформацією, що поширюється в суспільстві.

Та слід зазначити, що в Україні згідно з частиною 3 статті 15 Конституції чітко встановлює, що «цензура забороняється» [4]. Це означає, що органи державної влади не мають права втручатися в зміст інформації, яку поширюють засоби масової інформації. Водночас необхідно розуміти, що межа між законними обмеженнями свободи слова і фактичною цензурою є тонкою.

У контексті свободи слова цензура часто стає інструментом маніпуляцій, особливо під час кризових ситуацій чи в умовах воєнного стану. Наприклад, обмеження інформації, які стосуються національної безпеки або захисту громадського порядку, можуть бути використані для приховування суспільно важливої інформації чи переслідування незалежних ЗМІ. Таким чином, виникає ризик, що ці обмеження перетворяться на форму прихованої цензури.

Зокрема Стаднік І.В та Максюта Т.В. зазначають, що «саме обмежувально-регуляторний характер цензури зумовлює не лише негативний вплив на свободу слова, а й відповідну реакцію суспільства на будь-яке її застосування з боку держави» [8, с. 43].

З іншого боку, законодавство України передбачає певні обмеження, які не вважаються цензурою, а спрямовані на захист суспільних інтересів. Так, заборона на поширення закликів до

насильства, розпалювання ворожнечі чи пропаганду війни є правомірними заходами, що відповідають міжнародним стандартам у сфері прав людини. Зокрема, такі обмеження узгоджуються зі статтею 10 Європейської конвенції з прав людини, яка допускає втручання у свободу вираження думки, якщо це «необхідно в демократичному суспільстві» [9].

Як зазначає О.О. Федотова, оцінювати цензуру як явище слід комплексно, оскільки, з одного боку, вона може виступати як інструмент узурпації влади, що використовується з політичною метою, і в такому контексті є негативним процесом. З іншого боку, в межах свого нормативного застосування, наприклад, для охорони державних, військових чи економічних таємниць, цензура є невід'ємною частиною управлінської структури суспільства та необхідним елементом функціонування держави [10, с. 81].

Цензура, таким чином, може бути двоїстим явищем, яке залежно від контексту, в якому вона застосовується, може мати як негативний, так і позитивний вплив на суспільство. Вона є інструментом контролю за інформацією, що сприяє збереженню стабільності, національної безпеки та охорони суспільних інтересів. Проте, у разі зловживання або надмірного втручання у свободу вираження думок, цензура може стати перешкодою для розвитку демократичних процесів, порушуючи право на вільне вираження поглядів. Вона допомагає забезпечити баланс між правом на свободу вираження думок та необхідністю захисту суспільного порядку, національної безпеки, а також прав та свобод інших осіб. У цьому контексті цензура має бути механізмом, що не обмежує, а регулює інформаційний простір, забезпечуючи його відповідність соціальним, правовим і моральним стандартам, які відповідають суспільним інтересам.

З огляду на ці аспекти, важливо звернути увагу на державну політику у сфері інформації та цензури. Державна політика повинна бути спрямована на забезпечення справедливого балансу між захистом національної безпеки, громадського порядку та правом громадян на свободу слова.

Так, у зв'язку з введення в дію воєнного стану було прийняте Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 18 березня 2022 року, яке затверджено Указом Президента України від 19 березня 2022 року № 152/2022. У Рішенні було визначено, що в умовах воєнного стану реалізація єдиної інформаційної політики є ключовим питанням національної безпеки [11]. Водночас згідно з п. 12 ч. 3 ст. 3 Закону України «Про основи національного спротиву» завданням територіальної оборони, зокрема є участь в інформаційних заходах, спрямованих на підвищення рівня обороноздатності держави та на протидію інформаційним операціям агресора (противника) [12].

З огляду на вказане, в умовах воєнного стану, коли країна стикається з військовими загрозами, реалізація єдиної інформаційної політики стає пріоритетом для збереження стабільності та обороноздатності. У цьому контексті, важливим є завдання територіальної оборони щодо участі в інформаційних заходах, які мають на меті підвищити обізнаність населення та зміцнити моральний дух суспільства. Проте, це не повинно призводити до безконтрольного використання цензури або обмежень на вільний доступ до інформації.

Даніл'ян В.О. зазначає, ефективне проведення державної інформаційної політики полягає в тому, що:

- розвиток громадянського суспільства;
- забезпечення конструктивного діалогу між державою й масмедіа, владою та суспільством;
- визнання основ гласності, відкритості інформації для громадян і захист їх інформаційних прав;
- орієнтація головних компонентів інформаційного простору на забезпечення вільного обігу достовірної інформації, втілення в життя конституційного права на доступний пошук, одержання, виробництво інформації та її поширення;
- підвищення довіри суспільства до влади та державних інституцій;
- налагодження ефективних взаємин України з іншими провідними країнами світу [13].

Вищезазначене передбачає активне визнання прав громадян на доступ до достовірної інформації, що є основою для формування обґрунтованих рішень і громадської довіри. Тому, в рамках воєнного стану, хоча і є необхідність обмежувати деякі аспекти інформаційного обігу, важливо забезпечити, щоб ці обмеження не ставали перешкодою для вільного та безперешкодного обігу достовірної інформації, яка є ключовою для громадянського суспільства.

Висновок. Роль ЗМІ у забезпеченні національної політики у сфері прав людини є надзвичайно важливою та багатогранною. ЗМІ є не лише інструментом комунікації між державою та суспільством, а й важливим механізмом контролю за дотриманням прав людини, формування

громадської думки та сприяння демократичному процесу. Вони надають громадянам інформацію, яка сприяє кращому розумінню прав людини та допомагають поширювати зміни в правозахисних ініціативах, законодавстві та міжнародних стандартах.

У контексті національної політики у сфері прав людини особливого значення набуває відповідальність ЗМІ за дотримання об'єктивності та достовірності інформації, особливо з питань національної безпеки та громадського порядку. Водночас питання обмежень, і зокрема цензури, залишається важливим, а також важливою залишається необхідність забезпечення балансу між правом на свободу вираження поглядів і захистом суспільних інтересів.

Особливо в умовах надзвичайних ситуацій, таких як воєнний стан, перед державою стоїть завдання забезпечити безпеку та стабільність, захищаючи при цьому право громадян на вільне отримання та поширення інформації. Тому ЗМІ повинні дотримуватися стандартів об'єктивності та свободи слова, а також брати активну участь у реалізації політики у сфері прав людини, беручи до уваги необхідність захисту суспільних інтересів і безпеки в кризових ситуаціях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про медіа: Закон України від 13.12.2022 № 2849-IX: станом на 11 лют. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text> (дата звернення: 08.01.2025).
2. Про Національну стратегію у сфері прав людини: Указ Президента України від 24.03.2021 № 119/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/119/2021#Text> (дата звернення: 18.11.2024).
3. Мотлях О. Сучасна державна інформаційна політика України у сфері масмедіа. *Український інформаційний простір*. 2022. № 2(10) (2022). С. 156–170. URL: <https://doi.org/10.31866/2616-7948.10.2022.269851> (дата звернення: 07.01.2025).
4. Конституція України : від 28.06.1996 № 254к/96-ВР: станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 07.11.2024).
5. Tenth anniversary joint declaration: ten key challenges to freedom of expression in the next decade: Declaration of 03.02.2010. URL: <http://www.article19.org/data/files/pdfs/standards/tenth-anniversary-joint-declaration-ten-key-challenges-to-freedom-of-express.pdf> (date of access: 09.01.2025).
6. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022: станом на 7 листоп. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> (дата звернення: 09.01.2025).
7. Свобода інформації в Україні. Удосконалення законодавства і практики. *Харківська правозахисна група. Х.: Права людини*. Харків. 2009. 180 с.
8. Стаднік І.В., Максюта Н.В. Межі свободи слова в контексті верховенства права. *Правничий часопис Донецького національного університету імені Василя Стуса. Теорія та історія держави та права*. 2022. № 1 (2022). С. 39–50. URL: <https://doi.org/10.31558/2786-5835.2022.1.4> (дата звернення: 08.01.2025).
9. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Конвенція Ради Європи від 04.11.1950: станом на 1 серп. 2021 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 09.01.2025).
10. Федотова О.О. Політична цензура друкованих видань в УСРР–УРСР (1917–1990 рр.): монографія. Київ: Парламентське вид-во, 2009. 352 с.
11. Про нейтралізацію загроз інформаційній безпеці держави: Рішення Ради нац. безпеки і оборони України від 18.03.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0003525-22#Text> (дата звернення: 09.01.2025).
12. Про основи національного спротиву: Закон України від 16.07.2021 № 1702-IX : станом на 5 січ. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#Text> (дата звернення: 09.01.2025).
13. Даніл'ян В.О. Інформаційне суспільство та перспективи його розвитку в Україні (соціально-філософський аналіз): дис. канд. філос. наук. Харків, 2016. 200 с.